

Muhammed Kasım Sebzevârî'nin Takvîmu'l-Mülûk'u ve Eserin Mûsikî Kısımının İncelenmesi

Muhammed Qasim Sabzavari's Taqvim al-Muluk And Investigation of the Music Part

Öz

Kitap telif türlerinden biri olan ansiklopediler, birçok ilmi ihtivâ ettiği için önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır. Yunan felsefesinden etkilenen Ya'kûb b. İshâk Kindî, Ebu Nasr Fârâbî ve Şemseddîn Muhammed Hârezmî gibi İslâmîyet'in ilk çağ filozoflarından itibaren ilimlerin sınıflandırmasına ve ansiklopedik eserlerin yazılmasına başlanıldı. Kutbuddîn Şirâzî ve Şemseddîn Âmulî gibi Orta Çağ bilginlerinin eserleriyle zirveye ulaşan bu tür çalışmalar, İslâm âleminde altın çağından sonra başlayan fetret dönemiyle zamanla zayıflamaya ve azalmaya yüz tuttu. 19. yüzyılda İslâm ülkelerinde, batı ile kurdukları temas etkisi ile geride kalma nedenlerinin sorgulaması başladı. Dönemin bazı bilginleri tarafından, batının örnek alınmasını ve taklidini yapmayı önerirken bazı âlimler de bu geri kalışın en önemli sebeplerinden birisinin ise kendi geçmişinden kopuşun neden olduğunu vurgulayarak geçmiş âlimlerin izlerini takip ederek çalışmaların yapılmasını tavsiye etmişlerdir. Bu doğrultuda yapılan ansiklopedik çalışmalardan birisi de devlet adamı Muhammed Kasım Sebzevârî'nin Kaçar şehzadesi Sultan Murad Mirzâ adına Farsça olarak telif ettiği *Takvîmu'l-Mülûk* adlı eseridir. Ansiklopedik eserler farklı ilim dallarını ihtiva eden eserler olması hasebiyle mûsikî ilmine de yer vermiştir. Sebzevârî'nin *Takvîmu'l-Mülûk* eserinde de mûsikîye yer verilmiştir. Klasik bir yaklaşımla astroloji, edebiyat, coğrafya, astronomi, tıp, feraset, tarih, cifr, Kur'ân ve hadis gibi konularını kitabında yer veren Sebzevârî, mûsikî kısmında, mûsikînin varoluşu, ses, lahin, terennüm çeşitleri, makam, âvâze ve şube gibi mûsikînin temel unsurlarına temas ederek, kendi döneminde uygulanan mûsikî nazariyatından da bilgiler aktarmıştır. Bu makalede, İslâm'ın ilk çağlarındaki ilimlerin sınıflandırılması ve ansiklopedilerde mûsikînin yerinden ve 19. yüzyılda İran'da yapılan ansiklopedik çalışmalardan kısaca bahsettikten sonra Sebzevârî'nin *Takvîmu'l-Mülûk*'unun içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından *Takvîmu'l-Mülûk*'un mûsikî kısmı incelenmiştir. Sonunda da mûsikî kısmının Türkçe tercümesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, Sebzevârî, Takvîmu'l-Mülûk, Ansiklopedi, El yazma.

Abstract

Encyclopedias, as a genre of literary works, are considered important sources due to their comprehensive coverage of various fields of knowledge. Starting from the early philosophers of Islam, such as Ya'qub ibn Ishaq al-Kindi, Abu Nasr al-Farabi, and Shams al-Din Muhammad al-Khwarizmi, who were influenced by Greek philosophy, the classification of sciences and the writing of encyclopedic works began. These endeavors reached their peak with the works of scholars from the Middle Ages, such as Kutb al-Din Shirazi and Shams al-Din Amuli, but gradually declined during the period of intellectual stagnation that followed the golden age of the Islamic world. In the 19th century, the Islamic countries initiated a process of questioning the reasons for their lagging behind, influenced by their interactions with the West. While some scholars advocated for imitation and emulation of the West, others emphasized that one of the main reasons for this backwardness was the detachment from their own intellectual heritage, urging a return to the footsteps of past scholars. In line with this perspective, one of the encyclopedic works produced was "Takvimu'l-Muluk," written in Persian by the statesman Muhammad Kasim Sabzevari on behalf of the Qajar prince Sultan Murad Mirza. As encyclopedic works encompass various fields of knowledge, they also address the field of music. Sabzevari includes music in his work "Takvimu'l-Muluk," which covers topics such as astrology, literature, geography, astronomy, medicine, divination, history, numerology, the Quran, and hadith. Within the music section, he explores the existence of music, sound, vocalization types, modes, scales, and branches, drawing from the music theory practiced in his time. This article provides an overview of the classification of sciences and the inclusion of music in encyclopedias during the early days of Islam, briefly discusses the encyclopedic works in 19th-century Iran, and presents information about the content of Sabzevari's "Takvimu'l-Muluk." It then examines the section dedicated to music in "Takvimu'l-Muluk" and concludes with a Turkish translation of the music section.

Keywords: Music, Sabzavari, Taqvim al-Muluk, Encyclopedia, Manuscript.

Seyid Muhammed Taki Hüseyini

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatı Ana Bilim Dalı/Asst. Prof. Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology Department of Islamic Art and History.
mthuseyni@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2709-2315>
<https://ror.org/04f81fm77>

Makale Türü-Article Type: Araştırma
Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 14.03.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 21.06.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 25.06.2023

Atf/Cite as: Hüseyini, S. M. T. (2023). Muhammed Kasım Sebzevârî'nin Takvîmu'l-Mülûk'u ve Eserin Mûsikî Kısımının İncelenmesi. *Turkish Academic Research Review*, 8 (2), 940-956.

Değerlendirme/Peer-Review: Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler). İçerik İnceleme: İki Dış Hakem/Çift taraflı körleme. Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı-Turnitin/Yes-Turnitin.

Yayıncı/Published: Published by Mehmet ŞAHİN
Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Seyid Muhammed Taki Hüseyini

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İslâmiyet'te ilk ilmî çalışmalar, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler üzerinde yapıldı. Bu çalışmalar, tefsir, hadis, ilm-i ricâl, tabakat, kelâm, akâid, lugat, sarf ve nahiv gibi ilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Arapçaya tercüme faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte Kur'ân ilimleri dışındaki ilimler de çalışma konularına dâhil oldu.

Emevî halifesi Hâlid'in (ö. 85/704) isteği üzerinde; tıp, nücûm ve kimya gibi alanlarda yazılan bazı eserler, Grekçe'den Arapça'ya Staphon ve Marianos rahipleri tarafından tercüme edildi (İbnü'n-Nedîm, 1978: 340). Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) zamanında ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanarak Süryanice, Sanskritçe, Farsça, Kıptîce ve Yunanca dillerinde yazılan mantık, felsefe, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi aklî ve tecrübî eserlerin birçoğu İbn Mukaffa, Curcîs b. Buhtîşû, Yuhannâ b. Bıtrîk, Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî, Curcîs b. Cibrâil ve Patrik Sergios gibi şahsiyetler tarafından Arapça'ya çevrildi. Tercüme çalışmalarının yoğunlaşmasıyla Halife Mansûr tarafından Hizânetü'l-hikme adıyla bir kütüphane tahsis edildi. Hizânetü'l-hikme'nin tesisi ile İslâmiyet'teki ilmî çalışmalar bir disiplin kazanarak altın çağın başlangıcını oluşturdu. Hârûnu'r-Reşîd (ö. 193/809) döneminde Arapçaya tercüme yapılan eserlerle beraber telif hareketi de hız kazandı. Hârûnu'r-Reşîd'in emri ile Yuhannâ b. Mâseveyh ve İranlı Ebû Sehl b. Nevbaht yönetiminde birçok mütercim tarafından Yunanca ve Farsça başta olmak üzere birçok dilden eserler tercüme edildi. İlme gösterilen önemin artmasıyla birlikte Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kurduğu Hizânetü'l-hikme yetersiz kaldı. Bu nedenle Hârûnu'r-Reşîd tarafından Beytû'l-hikme adıyla yeni bir kütüphane inşa edildi. Bu dönemde felsefe, hendese, mûsikî ve tıp alanlarında yazılmış eserlerin toplanılması için diğer ülkelere heyetler gönderildi. Elde edilen eserler, zamanın büyük bilginleri olan Huneyn b. İshâk (ö. 260/873), Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866?), Muhammed b. Mûsâ el-Hârîzmî (ö. 232/847'de hayatta) ve Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849?) gibi âlimler tarafından veya onların gözetiminde tercüme edildi (Macid Fahri, 1974: 28). Bu çalışmalar, ilimlerin sınıflandırılması (tasnif) ve ansiklopedilerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

1. İlim Sınıflandırılmasında ve Ansiklopedik Çalışmalarda Mûsikî

İslâm'ın ilime verdiği önemden ve Yunan felsefesinin etkisinden dolayı İslâmiyet'in ilk çağı âlimleri/filozofları tarafından ilimlerin sınıflandırılması hakkında çalışmalar yapıldı. İlimlerin sınıflandırılması ile ilgili yapılan çalışmalar üç farklı yaklaşımla özetlemek mümkündür.

1.1. İslâmiyet'in İlk Çağındaki Çalışmalar

İslâmiyet'in ilk dönem filozoflarına ait olan birinci yaklaşımda ilimler, mahiyetlerine göre amelî ve nazarî olarak iki ana başlık altında sınıflandırılmıştır. İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759) *Kitâbü'l-mantık*'ında ve çağdaşı İbn Bihrîz *Hudûdü'l-mantık* adlı eserinde ilimleri amelî ve nazarî hikmetler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Nazarî ilimleri de a'lâ (ilâhî/rûhânî), edep (aklî) ve esfel (cismânî) olarak üç alt başlık altında sıralamıştır. Mûsikî ilmi de, zikredilen her iki eserde “telîfü'l-luhûn” ve “ilmi'l-luhûn” şekillerinde kaydedilerek hendese (geometri), mesahat (ölçü), hesap ve tencîm (astroloj) ilimler ile beraber ilm-i edeb başlığı altında yer verilmiştir¹ (İbnü'l-Mukaffa, 1978: 2-3; İbn Bihrîz, 1978: 111-113). Ebî'r-Rebî' Şehabeddin Ahmed (ö. 227/841) *Sülûki'l-mâlik fî tedbîri'l-memâlik* adlı eserinde ilimlerin sınıflandırılmasını ilim ve amel olarak iki ayırmış ve ilim bahsini ilmü'l-a'lâ (ilahiyat), ilmü'l-evsat (riyaziyat) ve ilmü'l-esfel (tabiiyat) olarak üç alt başlığa ayırmıştır (Ebî'r-Rebî', 1416: 82).

¹ “ومن علم الأدب؛ وهو أربعة أقسام: المساحة، والحساب، والتنجيم، وعلم النحو”

Fârâbî (ö. 339/950), ilimlerin sınıflandırması konusunda iki müstakil eser kaleme almıştır. Genel bir bakışla kendi zamanında bilinen meşhur ilimleri tek tek saymak amacıyla² kaleme aldığı *İhsâ'ü'l-'ulûm*'unda ilimleri dil, mantık, ta'lîmî (matematik), tabî'î, ilâhî ve müdün ilimleri olarak altı ana başlıkta değerlendirmiştir. Fârâbî'nin bu konudaki diğer çalışması olan *et-Tenbih 'alâ sebîli's-sa'âde* adlı eserinde ilimleri nazarî ve amelî olarak ikiye ayırmıştır. Nazarî ilimleri matematik, tabii ve ilahî ilimler ve amelî kısım ise ahlak ve siyasete ayrılmıştır. Mûsikî ilmi, Fârâbî'nin her iki eserinde nazarî ilimlerin matematik kısmında yer almıştır (Fârâbî, 1949: 43; Fârâbî, 1987: 222-223). Fârâbî'nin izinden giden âlimler de teferruatta değilse de ana çizgilerde aynı sınıflandırma metodunu takip etmişlerdir. Buna örnek olarak İbn Sina'nın (ö. 428/1037) *eş-Şifâ'sı*, İhvânü's-Safâ'nın *Resâ'il'i*, Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Dürretü't-tâc li-gurreti'd-dîbâc*'ı ve Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Aksâmü'l-hikme'si*³ ve Şemsüddîn Âmulî'nin (ö. 753/1352?) *Nefâ'isü'l-fünûn*'nu zikredilebiliriz (İbn Sina, 1984: 5-7; Şîrâzî, 2006: 1/155; Tûsî, 1985: 526-528).

Fârâbî'nin *İhsâ'ü'l-'ulûm*'uyla ansiklopedik çalışmalar bir disiplin kazandı. Fârâbî'den sonra, Muhammed Hârizmî'nin (ö. ö. 387/997) *Mefâtihu'l-'ulûm*'u, İbn Furay'un'un *Kitâbü Cevâmi'i'l-'ulûm*'u, İbnü'n-Nedîm'in (ö. 995) *el-Fihrist'i*, *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ*, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) *Risâle fi'l-'ulûm*'u, İbn Sînâ'nın *er-Risâle fi aksâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye, eş-Şifâ, en-Necât, Dânişnâme-i 'Alâyî ve el-Kânûn fi't-tıbb*'ı ansiklopedik eserler içerisinde zikredilebiliriz. Fârâbî'nin metodu üzerinde yazılan ansiklopedik eserlerde mûsikî matematik kısmının altında yer almıştır.

İkinci yaklaşım, din ve İslâm'ı esas alan ilk dönem Müslüman âlimlerine aittir. Bu görüşe göre ilimler, dinî (şer'î, Arabî) ve gayr-ı dini (Acemî, Dünyevî) olarak iki ana başlıkta sıralanmışlar. Câbir b. Hayyân (ö. 200/815), *Kitâbu'l-hudûd*'unda İbnü'l-Mukaffa'nın metodundan farklı olarak ilimleri dinî ve dünyevî olarak ikiye ayırmıştır. Dinî ilimleri, şer'î ve akli olarak ikiye ayırmış, dünyevî ilimler de vadi' (الوضع) alçak: sanat ve sanayi' ve şerif (kimya) olarak iki alt başlığa ayırmıştır. (Câbir b. Hayyân, 1971: 10-11; el-Sevidan, 1982: 14). Gazzâlî, insanın maksadını göz önünde bulundurarak ilimleri dinî ve gayr-i dinî olarak ikiye ayırmıştır. Dinî ilimleri insanî, akıl ve tecrübenin haricinde enbiyalardan gelen ilimler olarak vasıflandırmıştır. Gayr-i dinî ilimleri de insanın dünyevî hayatıyla ilişki içerisinde olan ilimler olarak nitelendirmiştir. Bu ilimler de mahmud (övülmüş), mubah (caiz) ve mazmum (zemmedilmiş) olarak üçe ayırmıştır. (Mir Ali, 2010: 144-145)

Zâhirî mezhebinin temsilcilerinden İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064), fikhî bakışıyla ilimlerin tasnifi konusunda yazdığı *Merâtibü'l-'ulûm*'unda, zaman ve mekân ayırtmaksızın tüm insanlarda müşterek olan ilimleri⁴ şeri'at (Kur'ân, hadis, fıkıh ve kelim), tarih ve lügat, astroloji, matematik, tıp ve felsefe olmak üzere yedi sınıfta değerlendirmiştir (İbn Hazm, 1983: 4/78). İbn Hazm, *et-Tevkîf 'alâ şâri'i'n-necât bi-ihisârî't-tarîk* adındaki diğer eserinde ise önceki eserinden farklı olarak ilimleri kudema ilimleri (felsefe, mantık, matematik, heyet, astroloji, tıp) ve Nebüvvet ilimleri olmak üzere ikiye ayırmıştır (İbn Hazm, 1983: 3/131-135). İbn Hazm, mûsikî ve kimya gibi bazı ilimlerin insanın ahiretine faydası olmadığını, şeri'at ve dine faydası dokunmadığını açıkça dile getirerek sert bir şekilde red etmiştir⁵ (İbn Hazm, 1983: 4/61-62). İbn Hazm gibi Endelüsî olan İbn Tumert (ö. 524/1129) de *Kenzü'l-ulum ve'd-dürü'l-manzum fi hakâiki ilmi's-şeria*'sında faydalı ilimleri ilmu's-şeri'at ve ilmu't-tabîat olarak iki ayırmıştır (İbn Tumert, 1999: 19).

² Fârâbî, 1949: 43.

³ "قصدنا في هذا الكتاب (إحصاء العلوم) أن نحصى العلوم المشهورة علماً علماً ونعرف جمل ما يشتمل عليه كل واحد من اجزائه. ونجعل خمسة فصول: ..."

⁴ Tusi'nin bu eseri, 1985'te neşr edilen *Telhîsü'l-Muhassal* adlı eserinin sonunda neşr edilmiştir.

⁵ فالعلوم تنقسم أقساماً عند كل أمة وفي كل زمان وفي كل مكان.

⁶ فاعلموا أسعدكم الله بتوفيقه أن من رأينوه يدعي علم الموسيقى واللحن، وعلم الطلسماء، فإنه مخترق كذاب ومشعوذ وقاح.

İslâm âleminde 14. yüzyıldan itibaren aklî ilimlerin zayıflaması, selefi bakışın zirveye ulaşması sebep olmuştur. Fakih, muhaddis ve müfessir İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), selefi görüşü ile kaleme aldığı Fazlî 'ilmi's-Selef 'alâ 'ilmi'l-halef'inde ayetlere (Bakara, 102, Gâfir, 83, er-Rûm, 7) ve hadislere (Taberânî, 7/154) dayanarak ilimleri nâfi' (faydalı) ve gayr-i nâfi' (faydasız) olarak iki kısma ayırarak faydasız ilimlerden uzak durmayı şiddetle tavsiye etmiştir⁶. İbn Receb'e göre "bazılar kişiler" gınâ (mûsikî) gibi dinde olmayan birçok şeyi dine dâhil ederek ilhâd ve küfre girmişlerdir⁷ (İbn Receb, 2003: 2/7-8).

İlimlerin sınıflandırılması konusundaki üçüncü yaklaşım ise din ve ilim arasında bir bağ kurmaya çalışanlardır. Bu yaklaşımı savunanlar, her ne kadar yüzeyde İslam dinini esas almışlarsa da ilimleri sınıflama tasniflerinde filozofların görüşlerini takip etmişlerdir. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (ö. 381/992) *el-I'lâm bi-menâkibi'l-İslâm* 'ında ilimleri şer'î ve felsefi olarak ikiye ayırarak Kindî gibi mûsikî ilmini "et-Telif" şeklinde anarak felsefe içerisinde yer alan matematik ilimlerinden biri olarak saymıştır (1967: 84, 86). Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (ö. 387/997) de *Mefâtihu'l-'ulûm* 'unda ilimleri *Ulûmu'l-Arabiyye* ve *Ulûmu'l-Acem* olarak ikiye ayırmıştır. Terminolojik bir çalışma niteliğinde olan bu eserde, mûsikîyi, tarım, mantık, tıp, hesap, hendese ve astroloji ilimlerden sonra yedinci ilim olarak *Ulûmu'l-Acem* kısmında işlemiştir (Harezmi, 1989: 259-266).

İlimlerin sınıflandırmasıyla beraber, ansiklopedik çalışmalara da başlanıldı. İslâmî ilimler ile beraber tarih, madenler ve hayvanlara ait ilimleri kapsayan Câhiz'in (ö. 255/868) *Kitâbü'l-Hayevân*'ı ve edebiyat konularını içeren *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eseri, ansiklopedi konusunda ilk çalışmalardan biri sayılabilir. Câhiz'in çağdaşı olan İbn Kuteybe (ö. 276/889) de on kitaptan (bölüm) oluşan *Uyûnü'l-ahbâr* adlı eseri ile ansiklopedik çalışmalara katkı sağlamıştır.

Bitkiler konusunda Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin (ö. 282/895) *Kitâbü'n-nebât*'ı ve tıp üzerinde Muhammed b. Zekeriyâ Râzî'nin (ö. 313/925) *el-Hâvî*'sı gibi ilk ansiklopedik çalışmalar sadece bir ilim üzerine odaklıyken daha sonraki çalışmalar genişleyerek felsefe, mantık, kelam, matematik, astronomi, mûsikî, geometri, tıp ve kimya gibi ilimleri de kapsamıştır.

1.2. İran'da 19. Yüzyılda Yazılan Ansiklopedik Çalışmalar

Kaçarlar saltanatı zamanında (1796-1925), İran'dan Avrupa'ya birçok heyet gönderildi. Ayrıca Kaçar sultanı Nâsırüddin Şâh (ö. 1313/1896) da Avrupa seyahatlerinde bulundu. Batının ilim ve sanatta ilerlemelerini ve yeni icatlarını gören İran âlimleri, İslam âleminin geride kalma nedenlerini sorgulamaya başladılar. Bu sorulara verilen cevaplar ve çözümler iki yönde değerlendirilebilir. Kimi âlimler, batının izinden hareket etmeyi, kimisi de ilim ve sanatın kaynağı doğu âleminin olduğu düşüncesiyle geçmişe dönüp geçmiş âlimlerin izinden hareket etmeyi tavsiye etmişlerdir (Yusifi Akdam, 2021: 183-222).

Bu dönemde, özellikle Nâsırüddin Şâh'ın zamanında ister batı üslubunda ister İslam geleneği tarzında birçok ansiklopedi mahiyetinde eserler telif edildi. Bunların en meşhuru tabakat sınıfından olan *Nâme-i Dânişverân* adlı eserdir. Nâsırüddin Şâh'ın veziri İ'tizâdüsaltana'nın (ö. 1298/1880) emri ile Şemsu'l-ulemâ Muhammed Mehdi (ö. 1312/1894), Molla Abdülvehhâb-ı Kazvinî (ö. 1306/1888) ve Mecdüddîn-i Sâvecî (ö. 1312/1894) gibi zamanın bilginlerinden oluşan bir heyet tarafından Hulefâ-yı Râşidîn, imamlar, din uleması, muhaddisler, müfessirler, fakihler, âlimler, tabipler, mühendisler ve şairlerin hayatlarını ve eserlerini alfabetik

⁶ ولذلك جاءت السنة بتقسيم العلم إلى نافع وإلى غير نافع. والاستعاذة من العلم الذي لا ينفع.

⁷ أدخلوا في هذا الطريق أشياء كثيرة ليست من الدين في شيء. فبعضها زعموا أنه يحصل به ترفيق القلوب كالغناء والرقص.

sıraya göre yazdılar. İ'tizâdüsaltana'nın vefatıyla iki cildi tamamlanan *Nâme-i Dânişverân*'ın devamı Nâsirüddin Şâh'ın matabu'ât veziri İ'timâdüsaltana'nın (ö. 1324/1906) desteği ile yedi cilde ulaşarak "şin" harfine kadar yazıldı. Onun vefatıyla da bu çalışma eksik kaldı (Bigdeli, 2016: 6/386-389). İ'tizâdüsaltana'nın emri ile telif edilmeye başlanan ve vefatı nedeni ile İ'timâdüsaltana tarafından devam ettirilen bir diğer ansiklopedi çalışması da İran'ın coğrafyası, tarihi, halkı, ekonomisi, şehirleri ve köyleri hakkında on cilt olarak yazılan *Mecmûa-yı Nâsirî* adlı eserdir (Afşâr, 1996: 29/134-143). İ'tizâdüsaltana'nın yardımcılarından ve divân münşilerinden Golam Hüseyin Afzalü'l-mülk (ö. 1348/1929) tarafından tarihi, hukuki, siyasî, dinî bilgilerle tıp, ilim, coğrafya, kanunnameler ve sefernâmeler hakkında dört cilt *Kurrâsetü'l-mu'a* (Sadri, 2010: 112-117), alfabetik sırasıyla üç cilt olarak düzenlenen 407 tabip, hekim ve filozofun hayatları ve eserlerini içeren Filsufu'd-devle lakabı ile meşhur Rüknu'l-hükemâ Mirzâ Abdü'l-Hüseyin-i Tebrîzî'nin (ö. 1319/1901) *Matrahu'n-anzâr fi terâcimi etebbâi'l-a'sâr ve felâsefeti'l-emsâr* adlı eserini de bu dönemin ansiklopedi çalışmaları arasında zikredilebiliriz.

Bu dönemde yukarıda zikredilen genel ansiklopediler dışında, bölgesel ansiklopediler de yazılmıştır. Fars eyaleti ile ilgili tarihi, coğrafyası, âlimleri, şairleri, aşiretleri, gelenekleri ve tarihi eserleri hakkında Nâsirüddin Şâh dönemin tarihçilerinden Mirza Cafer Hân-ı Hakâik-nigâr'ın (ö. 1301/1883) yazdığı *Nüzhetü'l-ahbâr*'ı; Mirza Hasan-ı Senâi-yi Şirazi'nin (ö. 1316/1898) *Fars-nâme-i Nâsirî*'si ve Fûratü'd-devle Mirza Muhammed Nasir-i Şirazi'nin (ö. 1335/1916) *Âsâr-ı 'Acem*'i ile İ'timâdüsaltana'nın üç ciltte Horasan ile ilgili yazdığı *Matlau's-şems*'i örnek verilebilir.

Bu yazılanlarla birlikte daha klasik geleneğe olan ansiklopediler de yazılmıştır. Bu eserlerde birkaç ilim müstakil bir şekilde işlenmiştir. Muzaffar-ı Kirmânî olarak bilinen Muhammed Takî b. Muhammed Kazim'in (ö. 1215/1800) *Hulasatu'l-ulûm*'u (Kirmânî, Milli ktp, nr. 1621), tarih, coğrafya, tabiiyat, fizik, heyet, geometri, matematik ve hayvanat gibi konuları içeren eseri, Seyid Mehdi Hân-ı Müstevfî'nin *Müntehabu'l-usûl*'u, Muhammed Kazım-ı Horasanî'nin (ö. 1329/1911) bir mukaddime, dokuz bölüm ve bir hatimede düzenleyip Kur'an sureleri ve özellikleri, tıp, meşk, bitkiler ve hayvanlar, tılsım ve cifir konularını barındıran *Mecmûatü'l-ulûm*'u (Aga Büzrg-i Tehrânî, 1984: 20/ 91); Mirza Yusuf Han-ı Müsteşârü'd-devle'nin (ö. 1313/1895) *Gencine-i Dâniş*'i, Nâzîmü'l-etebbâ'nın (ö. 1342/1924) *Nur u Tecellî*'si gibi eserleri zikredilebiliriz (Hidayet, 2009: 277).

Bu çerçevede telif edilmiş eserlerden birisi de Muhammed Kasım b. Muhammed Hasan-i Sebzevârî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Takvîmü'l-mülûk* adlı eserdir.

Sebzevârî'nin *Takvîmu'l-Mülûk*'unun iki nüshası elimize ulaşmıştır. Her iki nüsha da Tehran Melik kütüphanesinde bulunmaktadır. İlk nüshası 3508 numara ile kayıtlı olup nestalik hattıyla 260x143 ebadında ve 77 varakta istinsah edilmiştir. İkinci nüsha da 3350 numarayla kayıtlı olup nestalik hattıyla 259x146 ebadında, 71 varakta ve 1267 (1850) yılında istinsah edilmiştir (Hücceti, 1975: 164-165).

2. Sebzevârî'nin Takvîmu'l-Mülûk'u

Araştırabildiğimiz kadarıyla Takvîmu'l-Mülûk'un yazarı Muhammed Kasım b. Muhammed Hasan-i Sebzevârî hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İsminden anlaşıldığı üzere Horasan eyaletine bağlı Sebzevâr şehridir. Kaleme aldığı eserinden anlaşıldığı üzere de edebiyat, astroloji, matematik ve tarih ilimlerinde bilgi sahibi bir şahsiyettir. Ayrıca Horasan valisi Hesâmü's-saltane'nin hizmetinde bulunmuştur. Sebzevârî, eserinin dibacesini berâat-ı istihlâl sanatını kullanarak Allah'a ve Resul'üne hamd ü senâ ile başlamıştır. Dibaceden sonra ismini "İbn-i Muhammed Hasan, Muhammed Kâsım es-Sebzevârî" (Muhammed

Hasan'ın oğlu Muhammed Kâsım es-Sebzevârî) şeklinde kaydederek büyük övgülerle hâmisî ve aynı zamanda Horasân vâlisi olan Şehzade Hesâmü's-saltane Sultan Murad Mirzâ'yı (ö. 1300/1883) methetmiştir. Hesâmü's-saltane, Feth Ali Şâh'ın büyük oğlu Abbas Mirzâ'nın (ö. 1249/1833) on üçüncü oğlu ve Nâsirüddin Şâh'ın (ö. 1313/1896) amcasıdır. İyi bir eğitim gören Hesâmü's-saltane, Nâsirüddin Şâh'ın Avrupa seyahatine eşlik eden heyet arasında bulunmuştur. Avrupa'nın ilerlemesinden oldukça etkilenen Hesâmü's-saltane, İran'a döndüğünde valilik görevinde bulunduğu Yezd, Fars, Horasan eyaletlerini modernleştirmek amacıyla ilim ve kültüre önem vermiştir (Mesud Mirza, 1989: 1/58-59; Bamdad, 1992: 3/150-151).

2.1. Takvîmu'l-Mülûk'un İçeriği

Sebzevârî, eserin sebeb-i telif bölümünde, Hesâmü's-saltane'nin ilim severliğinden söz ederek matematik ve astronomi ilimlerine olan rağbetini dile getirmiştir.⁸ Bu nedenlerden dolayı bu konuları içeren bir eser yazmayı ve kendisine ithaf etmeyi karar vererek eserini 17 Ramazan 1267'de (22 Kasım 1850) tamamlamış ve ismini de *Takvîmu'l-Mülûk* koymuştur (Sebzevârî, Melik Ktp, nr. 3508, vr. 1b-2b). Sebzevârî, eserinde sadece matematik ve astronomi ilimlere değil ansiklopedik bir eser olarak tarih, edebiyat, takvim, mûsikî vb. gibi birçok ilimlere de yer vermiştir. Sebzevârî, ele aldığı ilimleri cetveller şeklinde işlemiştir⁹. Yaklaşık yetmiş cetvelden oluşan eserin konuları şu şekildedir:

1. cetvel; tevhîd, Allah'ın sıfatları ve Hz. Muhammed'e övgü, 2. cetvel; kitabın telif sebebi ve Hesâmü's-saltane'ye methi/övgüsü, 3. cetvel; Nutfenin oluşumu, 4. cetvel; insanın şekillenme keyfiyeti açıklanmış, **5. cetvel; mûsikî hakkında**, 6. cetvel; yüz tanımı, 7. cetvel; zemin hey'eti, 8. cetvel; Rub-i meskûnun taksimatı, 9. cetvel; şehirlerin tul, arz, ve kible yönleri, 10 ve 11. cetvel; şehirler arasındaki mesâfeler, 12. cetvel; şehirlerin coğrafyalarının tulu ve arzı, 13. cetvel; unsurlar, yağmur ve karın oluşumunda, 14. cetvel; şimşek ve yıldırım, 15. cetvel; astronomi (nücum), 16 ve 17. cetvel; feleklerin hey'eti ve tasvirleri, 18. cetvel; yıldızlar, 19-22. cetvel; sekiz felekin şekilleri, 23. cetvel; burçların menzilleri, 24 ve 25. cetvel; yıldızların çizergeleri, 26. cetvel; yıldızların kuvveleri, 27-30. cetvel; Tarih, 31. cetvel; Ehl- beyt, 32. cetvel; Muhabbet, 33. cetvel; Cifr-i Murtafavî, 34. cetvel; usturlab keyfiyeti, 35-37. cetvel; yıldızlar ve gezegenlerin tashiri, 38. cetvel; Kırâat, 39. cetvel; Ku'rân sureleri ve ayetleri, 40. cetvel; aylar ve burçların tesirleri, 41. cetvel; aruz sisteminde bir bahir olan recezin kuralları, 42. cetvel; gün tabiri, 43. cetvel; uzuvların ihtilacı, 44 ve 45. cetvel; ihtiyârât-i külliyye ve cüziyye, 46. cetvel; gâlib ve mağlûb, 47. cetvel; yedi yıldızın ittisâlâtı, 48. cetvel; fâsîd ve hecâmet vakıtları, 49-51. cetvel; ayın ittisâlâtı ve ihtiyârları, 52. cetvel; Yıldızlar, 53. cetvel; ihtiyârât-i cüziyye, 54. cetvel; ayın ihtiyârâtı, 55-57. cetvel; burclarda ayın ihtiyârâtı. Bundan sonraki cetvellerde de başlık yazılmadan aynı astroloji konular beyan edilmiştir.

Takvîmu'l-Mülûk'un beşinci cetveli, mûsikî ilmi ile ilgilidir. Bu kısım "el-Cedvelü'l-hâmisî fî marifeti ilmi'l-mûsikî maa envâi't-terennümât"¹⁰ başlığıyla nüshanın (5b-6a) varaklarında yer almıştır.

2.2 Takvîmu'l-Mülûk'un Mûsikî Bölümünün İçeriği

Takvîmu'l-Mülûk'un beşinci cetvelinde mûsikî ilmi yer almıştır. Sebzevârî, bu bölümde ele aldığı konulara başlık vermeden işlemiştir.

⁸ Sebzevârî, Melik ktp, nr. 3508, vr. 2b:

«... علوم ریاضی که افضل کمالات نفسانیه و لذائذ روحانیه است راغب و مایل می بودند خصوص علم هیئت و نجوم ...»

⁹ İlimleri cetveller şeklinde tanzim ederek yazılması ne zamandan başladığı bilinmemektedir. Elimizdeki kaynaklara göre en eski eser İbn Butlân'ın (ö. 458/1066) *Takvîmü's-sihha* adlı eseridir (İbn Butlân, 2003: 127). Sebzevârî de eserinde işlediği konular, biçimlendirdiği bölümler ve ayrıca eserine verdiği isminden dolayı İbn Butlân'ın eserini kendisine örnek aldığı düşüncesini uyandırır.

¹⁰ الجدول الخامس في معرفة علم الموسيقى مع انواع الترنيمات

Mûsikînin Varoluşu

Sebbevârî, mûsikînin varoluşuyla ilgili meşhur efsanevi mûsikâr¹¹ kuşun hikâyesini açıklar. Hikâyeye göre mûsikâr isminde bir kuşun bedeninde veya gagasında yüzlerce delik bulunur. Bu deliklerin her birisinden nağmeler ve sesler çıkarır. Bin yıl ömrü olan kuş, ölüm zamanı gelince yuvasına odun toplar. Kanatlarını hızla çarparak topladığı odunları yakar. Bu esnada yumurtlayarak kendisini de ateşe atıp kül eder. Bu şekilde tekrardan yumurtadan yeni bir mûsikâr kuşu dünyaya gelir ve bin senelik ömrünü kül olana kadar sürdürür. Bu efsanevi kuşun nağmeleri icat ettiği düşüncesiyle isminden mûsikî kelimesi türetildiğine inanılmış. Bu hikâyeye edebiyatta da örnekleri bulunmaktadır. Bazılarında mûsikâr yerine kaknûs/koknûs ismi geçmektedir (Emir Muizzî, 1939: 578; Attâr, 1974: 153).

Mûsikâr kelimesi, efsanevi bir kuşun ismi ile beraber başka anlamlar da taşımaktadır. Bazı mûsikî ve edebî kaynaklarda genel olarak mûsikî manasını ifade etmek için kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda da icraci olan sâzened ve hânendeler veya müzik enstrümanları için kullanılmıştır (Kâşî, 1992: 120). Fethullah-ı Şîrvânî (ö. 891/1486), *el-Mecelle fi'l-mûsikî*'sinde icracî anlamından ötürü "Müellifi'l-elhân" ibaresini yazarak bestekâr anlamında da kullanmıştır (Şîrvânî, 2010: 667). İhvânü's-safâ, risâlelerinde icracî ve enstrüman manalarını birbirinden ayırt etmek için müzisyen anlamı için mûsikâr ve enstrüman anlamı için mûsikât (موسيقات) kelimeleri kullanılmıştır (İhvânü's-safâ, 1984: 188). Muhammed el-Hârîzmî de *Mefâtihu'l-'ulûm*'unda mûsikâr ve mûsikûr (موسيقور) kelimelerini kullanmıştır (1984: 259). İbnü'l-Hindî (533/1138'de hayatta) *Cümelü'l-felsefe*'sinde mûsikâr kelimesi ile beraber enstrümanlar için mûsekâr (موسقار) kelimesini kullanmıştır (Hüseynî, 2022 : 3).

Merâgî'nin (ö. 838/1435) *Câmiu'l-elhân*'ında belirttiği üzere mûsikâr, nefesli enstrüman grubunda yer alır: ¹² (Merâgî, 2009: 225)

"Mûsikâr denen âlet nefesli sazların mutlaklarından. Bu âletin her neyinden bir ses çıkar ve bunların sesleri uzunluklarına bağlıdır. Ne kadar uzun olursa sesleri o kadar pest olur. Ne kadar kısa olursa o kadar tiz olur. Eğer içine bir miktar mum yuvarlanıp atılırsa sesi daha tiz olur."

Sebbevârî, mûsikâr ile ilgili naklettiği rivayetin doğru bulmadığını dile getirerek mûsikî ilmi için yapılmış bir enstrümanın ismi olduğunu açıklamıştır¹³.

Mûsikînin Kaynağı

Sebbevârî, mûsikînin tarifi konusunda İhvânü's-safâ'nın etkisinde olarak mûsikînin filozoflar tarafından feleklerin seslerinden icât edildiğini yazmıştır. Mûsikînin kaynağı feleklerden olduğu görüşü, Pisagor'a ve Pisagorculara atfedilmiştir¹⁴. Yunanlıların bu görüşü, Arapçaya yapılan tercümelemlerle İslâm âlemine aktarılmıştır¹⁵ (Macid Fahri: 1974: 28).

¹¹ Miskal ve mûsikâl da denilmiştir. Çalgı sınıflandırmasında "nefesli çalgılar" içinde yer alır (Öztuna, 2000: 273; Fonton, 1987: 86-87).

¹² Bu âletin çeşitleri de bulunmaktadır. Merâgî'nin ifâdesine göre Hitây'da kullanılan Çıpçık'a Hitay mûsikârı denir (Merâgî, 2009: 217)

¹³ Sebbevârî, Melik ktp, nr. 3508, vr. 2b:

«و مرا این خطا پسند نمی آید، بلکه موسیقار، علمی از برای موسیقی جاعل است.»

¹⁴ H. G. Farmer bu görüşün kaynağını Samiler'den olduğunu yazmıştır, (Farmer, 1956: 209).

¹⁵ Örnek olarak Öklidüs'un (m.ö. III. yy) *el-Kanun*'u ve *el-Muhtasar fi telîfi'n-nağam*'ı, Batlamyus'un *Harmonikon*'u, Calinusu'un *Kitabî's-savî*'sı, Muristus'un *Kitab fi'l-âlâti'l-musavvata el-Musamma bi'l-Arganûn'i-bugî* ve *Arganûni'z-zamarî*'si gibi birçok mûsikî eseri Yunanca ve Rumca'dan İslamiyet'in ilk çağlarında Arapça'ya tercüme edildi (Hosseini, 2021: 4-5).

Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866?) de bu görüşten etkilenecek yeryüzündeki her şey ulvî âlemin etkisinde olduğunu dile getirerek *Risâle fi'l-luhûni ve'n-nağam*'ında mûsikî ile yıldızların ilişkisinden söz etmiştir (Kindî, 1962: 31; a.g.m. 1965: 24-25). Bu görüş, İhvânü's-Safâ tarafından benimsenmişse de (1984: 208; Fakhoury, 2014: 219) Fârâbî ve İbn Sinâ gibi akılcı âlimler tarafından reddedilmiştir¹⁶. Fârâbî, *Mûsika'l-kebîr*'inde bu hususa bu şekilde işaret etmiştir:

“Fisagorcuların, felekler ve yıldızların hareketleri nedeni ile melodik nağmelerin (lahinler) hadis olduğu itikatları, batıldır.”¹⁷

Sebzevârî, mûsikînin cisim ve ruh üzerinde olan etkilerinden ve dermanî mahiyetinden söz ederek dört unsur ve ahlât-ı erbea (safra, kan, sevdâ ve balgam) ile ilişkilendirmiştir. Sebzevârî, mûsikî ile tıp arasında bağ kurduktan sonra, mûsikînin ruhsal etkisini vurgulamak için birisi Fârâbî'ye atf edilen meşhur iki hikâye aktarır (İbn Hallikân, 1977, 3: 80). Sebzevârî, mûsikînin türleri ve çeşitleri konusunda, Fârâbî, İhvânü's-safâ ve İbn-i Zeyle'nin (ö. 440/1048) tesirinde olarak “çocukların terennümleri”, “kadınların nevhaları”, “erkeklerin şarkıları”, “Deylemi'lerin dileleri”, “İraklı'ların dest-bendleri”, “devecilerin tegannîleri”, sülh ve savaşa mahsus mûsikî, kavimlerin ibadetgâhlarında müzikle okudukları dualar gibi çeşitler zikretmiştir. Bu mûsikî türlerinden birisi de hastanelerde tedavi için kullanılan mûsikî türüdür. Sebzevârî'nin ifadesine göre, bu tür mûsikî kendi çağında yasaklanmıştır.

Sebzevârî, mûsikînin insan ruhu üzerinde bıraktığı tesirinden dolayı gınâ da denildiğini açıklayarak İhvânü's-safâ gibi gınânın hayvânî ve gayr-i hayvânî olmak üzere iki türü olduğunu yazmıştır (İhvânü's-safâ, 1984: 188). Gayr-i hayvânî gınânın isminden de anlaşıldığı üzere doğal ve alet kaynaklı seslerdir. Doğal sesler, akan su ve yapraklar arasında esen rüzgârın sesleri gibi seslerdir. Aletten kaynaklı sesler de rebâb, dutâr, setâr, çartâr, şeştâr, kus, berbat, çeng, kemânçe, sentûr, ârganûn, surnây ve kernây aletlerinin sesleri gibi.

Hayvânî sesler ise mantikî (insan) ve gayr-i mantikî (hayvan) olarak iki türe ayrılmıştır. Bu sesler genel olarak ya manaya delalet eder, konuşmak ve mûsikî makamları gibi ya da arının kanat çırpma sesi gibi bir manaya delalet etmez.

Makamlar

Elimizdeki mevcut kaynaklara göre makâm kelimesi devir kavramında olarak Urmevî'den (ö. 693/1294) kısa bir süre sonra ilk defa Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin *Dürretü't-tâc*'ında rastlanmıştır. Şîrâzî, *Dürretü't-tâc*'ın Hâtîme'sinin dokuzuncu kısmında “perdelerin birbiri ile karıştırılması ve meşhur makamlar ile ilgili sözün devamı”¹⁸ başlığıyla meşhur on iki devir için, makâm kavramını kullanmıştır¹⁹ (Şîrâzî, 2009: 148).

Meşhur on iki makam veya devir konusunda, mûsikî nazariyatı kitaplarında farklılık bulunmaktadır. Urmevî bu on iki makamı şu şekilde sıralamışken: (Urmevî, 2001: 137)

Uşşâk, Nevâ, Büselik, Râst, Irâk, İsfahân, Zirefkend, Büzürg, Zengüle, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâzî.

Sebzevârî, Zirefkend yerine Küçek makamını zikretmiştir. Yazarı bilinmeyen *Der Marîfet-i Mûsikî* adlı eserde, bu on iki makam konusunda Araplar ve Acemler arasında olan ihtilaflardan bahsedilmiştir. Bu

¹⁶ Aristoteles bu görüşü redd ederek “şimşeğin kayaları dağıttığı gibi yüksek frekanslı seslerin eşyanın dağılmasına sebep olacaktır, dolayısıyla gezegeenlerden meydana gelen sesler de dünyanın yok olmasına sebep olacaktır” diye yanıt vermiştir, (Gorman, 1987: 235)

¹⁷ (Fârâbî, 1967: 89)

“وما يعتقد آل فيثاغورس في الأفلاك والكواكب أنها تحدث بحركاتها نغماً تاليفتةً فلذلك باطل”¹⁸ “در خلط پرده‌ها با یکدیگر، و بقیت سخن در مقامات مشهور”

¹⁹ Urmevî'nin zikr ettiği devirle, makam kelimesi ile beraber şedd, perde ve gûşe isimlerle de anılmıştır Urmevî, 2001: 137; Mübarekşâh-i Buhârî, 2013: 433; Merâgî, 2009: 146; Hüseyinî, 2012: 189-197; Lâdikî, Nuruosmaniye ktp, nr. 3655, 46b; agm, Astan-ı Kuds ktp, nr. 5369, vr. 86b; Şîrvânî, 2010: 676).

eserde Urmevî'de olan Zirefkend ve Hicâzî yerine Küçek ve Mâye kaydedilmiştir (H.Hüsni Paşa ktp, nr. 618, 103a). Bu farklılık Horasan ekoluna ait denilebilir. Nitekim Urmevî döneminde istinsah edilen Farsça bir mûsikî risâlesinde bu on iki makam Horasan'da başka adlarla anıldığı, tümünün mana açısından aynı olup lafızlarda farklı olduğu ibaresi kaydedilmiştir (Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1613, vr. 70b). Necmeddin Kevkebî (926/1519'da hayatta) de risalesinde Horasan ehline Zirefkend'e Küçek denildiği bilgisini aktarmıştır (Kevkebî, 2002: 49; Şirâzî, 1990: 10).

Sebzevârî, 24 şubenin isimlerini kaydederek ifadesine göre her bir makam, zir ve pest taraflarında olmak üzere iki şubeden müteşekkildir:

Makamlar	Pest	Tiz Şubesi
1. Râst,	Şubesi	Çargâh
2. Isfahân:	Muberka'	Nişâbürek
3. Irâk:	Neyrîz	Mağlub
4. küçek:	Muhâlif	Beyâtî
5. Büzürg:	Rekeb	Nühüft
6. Hicâz:	Hümâyûn	Hisâr
7. Bûselik:	Segâh	Sabâ
8. Uşşâk:	'Aşirân	Evc
9. Hüseyinî:	Zâbul	Muheyyer
10.	Dugâh	Uzzâl
Zengûle:	Çargâh	Mâhûr
11. Nevâ:	Nevrûz-i	Nevrûz-i
12. Rühâvî:	Hârâ	'Acem
	Nevrûz-i	
	'Arab	

Âvâzeler

Kaynaklarda âvâz ve âgâze şekillerinde yazılan âvâze terimi, mûsikî ilminin muğlak terimlerinden biridir. Urmevî'nin *Edvâr*'ı ve *Şerefiyye*'sinde meşhur devirler anlatırken bazı devirlere de âvâze denildiğini ve sayısı da altı olduğunu kaydetmiştir. (Urmevî, 2001: 140). Bu altı âvâze, Urmevî'nin *Edvâr*'ında şu şekilde sıralanmıştır:

Gevâşt, Gerdâniye, Selmek, Nevruz, Mâye ve Şehnâz.

Urmevî'nin takipçileri Merâgî başta olmak üzere âvâze konusunda aynı izde hareket ettikleri gözlenmektedir (Merâgî, 2009:132; agm. 1991: 213-216, 292). Urmevî ve takipçileri altı âvâzeden söz ederken bazı nazari yatçılar yedi âvâzeden bahsetmişlerdir. Bedr-i Dilşâd *Murâdnâme*'sinde (Ankara Milli Küt, nr. FB 470. vr. 200b), Kırşehrî *Risâle-i Mûsikî*'inde (2014: 22), Lâdikî *Zeynü'l-elhân*'ında (Nuruosmaniye, nr. 3655, vr. 48.) ve Kadızâde Tirevî de *Mûsikî Risâlesi*'nde (Uygun, 1990: 25-26) Hisâr'ı bu altı âvâze'ye ekleyerek âvâzelerin sayısını yediye çıkartmışlardır.

Âvâzelerin sayısı ile ilgili bazı kaynaklarda sayısız olduğuna dair işaretler bulunmaktadır (Safedî, 1991: 166). Merâgî'nin çağdaşı olan Fahreddîn-i Müstevfî (ö. 868/1464) *Risâle fî fenni'l-elhân* adlı eserinde âvâzeleri, devirlerden değil terkiplerden sayarak en meşhurlarını Nevrûz, Selmek, Şehnâz ve Mâye olarak açıklamıştır (Hosseini, 2021: 254).

Sebzevârî, bu konuda Urmevî'nin izinden hareket etmiştir. Ancak Urmevî'nin zikrettiği Nevrûz'u Nevrûz-i Asl şeklinde kaydetmiştir.

Âvâzelerin oluşumuyla ilgili her bir âvâzenin iki makâmdan hâsıl olduğu zikredilmiştir (Kırşehrî, 2014: 22). Âvâzelerin hangi makamlardan meydana geldikleri konusunda nazariyat kitaplarında farklılıklar izlenmektedir (Sabitzade, 2002: 51). Sebzevârî'nin açıklamasına göre âvâzeler ve makamları şu şekildedir:

Selmek âvâzesi: İsfahân ve Zengûle makamlarından,
 Gerdâniye âvâzesi: Râst ve Uşşâk makamlarından,
 Nevrûz-i Asl âvâzesi: Buselik ile Hüseyinî makamlarından,
 Gevâşt âvâzesi: Hicâz ile Nevâ makamlarından,
 Mâye âvâzesi: Küçek ve İrâk makamlarından,
 Şehnâz âvâzesi: Büzürg ve Rûhâvî makamlarından meydana gelir.

Sebzevârî, on iki makam, âvâzeler ve şubeler hakkında yazılan on beş beyitlik bir mesneviyi nakl etmiştir. Bu mesnevinin şairinin ismini zikretmeden âlimlerden birisi olduğu kaydetmiştir. Bu mesnevi “manzûme der mûsikî” adıyla birçok mûsikî risalelerle dâhil olmuş veya müstekil bir şekilde istinsah edilmiştir. Safevî döneminde yazılan *Risâle-i Devâzdeh Makam* adlı eserde zikredilen mesnevî, Necmeddîn-i Kevkebî'ye atfedilmiştir (Sabitzade, 2002: 192). Ancak Kevkebi'den daha eski bir nüshada bu mesnevî, “der beyân-ı Makamat ve Şubeha-yı vey” adıyla istinsah edilmiş ve eserin başında müellifin ismi Mevlâna Hasan Ali Cerrâs olarak kayd edilmiştir (Meclis Ktp, nr. 1231, vr. 203b).

3. Takvîmu'l-Mülûk'un Mûsikî Kısmının Türkçe Tercümesi

Beşinci Cetvel, Mûsikî İlminin Marifeti ve Terennümlerin Çeşitleri

Mûsikâr, çiftlenmeyen bir tür kuştur. Bedeni delik delik olup her bir deliğinden bir ses çıkar. Ömrü bin senedir ve kendi ölümünün zamanını bilir. Ölmeden birkaç gün önce, bir hayli odun toplayarak üzerine konar ve nağmeler terennüm etmeye başlar. Ölüm zamanı gelince kanat çarparak kanatlarından ateş çıkarır. O ateşten odunlar ile beraber kendisi de yanıp kül olur. Rüzgâr külleri dağıtınca yerinde bir yumurta bulunur. O yumurtadan tekrar bir kuş dünyaya gelir ve bin senelik hayatını ölümüne kadar sürdürür. Bu minval üzere tekrar yanar ve tekrar doğar.

Bu rivâyet bana pek hoş gelmiyor, zirâ mûsikâr, mûsikî ilmi için türetilmiş bir alettir.

[Mûsikî]

Mûsikî, filozofların feleklerin seslerinden cisim ve ruh hastalıklarına derman olsun diye telif ettikleri cismânî ve ruhânî boyutlardan mürekkep bir sanattır.

Cisim derken tıpkı safra ile mutabık zîr sesi, sevda ile mutabık bem sesi, kan ile mutabık târ ve balgam ile mutabık setâr sesi gibi. Dolayısıyla her kimin safrası galipse onun yanında balgam tab'ında olan setâr çalınmaması gerek. Zira safraya zıttır. Aynı şekilde hastalıklarda her bir hastalığın hangi tabiattaysa o tabiatın zıddı çalınması gerek. Eğer hastalık iki tab'daysa onlara zıt olanların birlikte çalınması gerek.

Söz konusu her kim bu mûsikî ilmine gereken şekilde vakıf olursa tüm hastalıkları ilaç kullanmadan tedavi edebilir.

Mûsikî'nin Ruhânî boyutu ruhların merhemi ve ilacıdır, tıpkı gazap, üzüntü ve saire. Buna yönelik şöyle rivayet edilmiştir ki bir kabile de iki kişi arasında kanlı bir husumet ortaya çıkmıştı ve barışamıyorlardı. Hekimlerden birisi onları barışmaya ve suhla davet etti. Her iki kabilenin halkı de bu mecliste hazır bulundular. Şarap getirip içtiler. Şarabın etkisi altında kalan iki taraf, yine kavgaya kalkıştılar. O esnada hekim sazını getirdi

ve çalmaya başladı. Meclistekiler nağmeleri duyunca sakinleşmeye başladılar ve birbirlerini kucaklayıp barıştılar. Hakeza Me'mun'un²⁰ meclisinde Ebî Nasr-i Fârâbî²¹ herkesi irâdesizce güldüren nağmeler çaldı. Sonra ağlatan ve sonrada uyutan nağmeler icra etti. Sonra kendisi meclisten hiçbir kimse fark etmeden dışarıya çıktı diye rivayet edilmiştir.

Mûsikînin birkaç türü vardır: çocukların terennümleri, kadınların ninnileri, erkeklerin şarkıları, Deylemi'lerin dile'leri, Iraklı'ların dest-bendleri ve deveçilerin tegannîleri gibi. Ayrıca bazı mûsikîler sulh ve bazısı da savaşa mahsustur. Bazı kavimler de ibadetgâhlarında ibadetlerinde ve tevbelerin kabul edilmesi için okudukları dualarda has bir mûsikî kullanırlar. Bir çeşit mûsikî de var ki günümüzde yasaklanmış olup hastanelerde hastaların dermanı ve tedavisi için kullanılır.

Âvâz

Âvâza gelince, âvâzlar ruha tam bir tesir bırakır. Ruhun bedene galibiyeti olduğundan dolayı bu tesir ruhtan bedene intikal eder ve neticesinde beden farklı bir hale dönüşür. Bu yüzden de mûsikîye gınâ demişler.

Gınâ, hayvânî ve gayr-i hayvânî olarak iki türdür. Hayvani da iki türdür: Mantikî ve gayr-i mantikî. Mantikî, insanların sesleridir. Karaciğerde havanın çarpılmasıyla meydana gelen sesler, karaciğerde bulunan deliklerden çıkarak boğaz yoluyla dışarıya intikal eder. Arı ve sinek gibi karaciğerleri olmayan hayvanlarda ise sesler kanatların çırpılmasıyla hâsıl olur.

Bu sesler iki çeşittir: konuşmak ve makamlar gibi olup ya bir manaya delalet ederler ya da hiç bir manaya delalet etmezler.

Makamlar

Makamlar on ikidir ve her bir makam pest ve zîr olmak üzere iki şubeden oluşmuştur.

Birinci makam: Râst makamıdır. Pest şubesi Muberka' ve tîz şubesi Çargâh'tır.

İkinci makam: İsfahan, pest şubesi Neyriz ve tîz şubesi Nişâbürek'tir.

Üçüncü makam: İrâk, pest şubesi Muhâlif ve tîz şubesi Mağlûb'tur.

Dördüncü makam: Küçek, pest şubesi Rekb ve tîz şubesi Beyâtî'dir.

Beşinci makam: Büzürg, pest şubesi Hümâyûn ve tîz şubesi Nehüft'tür.

Altıncı makam: Hicâz, pest şubesi Segâh ve tîz şubesi Hisâr'dır.

Yedinci makam: Büselik, pest şubesi Aşîrân ve tîz şubesi Sabâ'dır.

Sekizinci makam: Uşşâk, pest şubesi Zâbûl ve tîz şubesi Evc'tir.

Dokuzuncu makam: Hüseyî, pest şubesi Dugâh ve tîz şubesi Muheyyer'dir.

Onuncu makam: Zengûle, pest şubesi Çargâh ve tîz şubesi Uzzâl'dır.

On birinci makam: Nevâ, pest şubesi Nevrûz-i Hârâ ve tîz şubesi Mâhûr'dur.

On ikinci makam: Rühâvî, pest şubesi Nevrûz-i Arab ve tîz şubesi Nevrûz-i Acem'dir.

[Âvâzeler]

İsfahân ve Zengûle birleşince Selmek hâsıl olur. Râst ve Uşşâk'ın terkibi ile Gerdâniye meydana gelir. Büselik ve Hüseyî ceminden Nevrûz-i Asl; Hicâz ve Nevâ'nın birleşmesiyle Gevişt; Küçek ve İrâk'ın terkibi ile Mâye; Büzürg ve Rühâvî'nin birleşmesi ile de Şehnâz hâsıl olur.

Âlimlerden birisi bu konuyu bu şekilde nazme çekmiştir:

²⁰ . Fârâbî'ye atfedilen bu meşhur bir hikâye, el-Me'mûn b. Hârûn Reşîd (ö. 218/833) değil Emîr Seyfûddeve el-Hamdânî (ö. 356/967) meclisinde vaki olmuştur.

²¹ . Nûshada Faryâbî (فاریابی) şeklinde kayıtlıdır. Bazı aynaklarda da bu şekilde kayıtlıdır. Bu da Faryâb ve Farâb iki şehrin isimlerinin benzetiklerinden kaynaklanmıştır.

Makamların sayısı sekiz ile dördtür,
Her bir makamın iki şubesi vardır.
Makamların en yücesi olan Hüseynî,
Dügâh ve Muheyyîr ile yakındır.
Hazine olan Râst makama,
Muberka ile Pencgâh lazımdır.
İşretlendiren Irak makamında
Bazen Muhalif²² bazen Mağlûb bulunur.
Bir perde çalacaksan Uşşâk çal,
Zavâl²³ ve Evc nağmelerini okşa.
Cihanı coşturan Nevâ makamı,
Nevrûz-i Harâ ve Mâhûr'un hasilatındandır.
Zengüle'den sonra kavvâl,
Çargâh, sonra da Uzzâl gösterir.
Rühâvî, Nevrûz-i Arab'a mutî' oldu,
Nevrûz-i Acem ile de gönülleri kazandı.
Esrar perdesinden Bûselîk gelince,
Aşîrân ile Sabâ'yı seslendirdi.
Dolu bir hurma ağacı gibi geldi Hicâz,
O ağacın meyveleri Segâh ve Hisâr.
Eğer Küçek makamını bilersen,
Rekb ve Beyâtî'de hoş okumayı başarabilirsin.
Çengini hazır etmiş gibi geldi Büzürg,
Hümâyûn ve Nehüft ondan iki perde.
İsfahân'ı bilen,
Neyrîz ve Nişâbürek'e yol bulmuş olacak.
Her bir Asl'ın bir pesti ve evci (tiz) olur.
Her bir denizin dalgası olduğu gibi.
Her bir aslın ayrıntılarında pestlik ilkidir.
İkincisi de evctir.

[Seslerin] diğer türleri de gülmek ve ağlamak gibi hiçbir şeye delalet etmeyenlerdir. Gayr-i nâtik hayvanlar²⁴ ve hayvan olmayanların (cisimler) ses türleri de iki çeşittir: doğal ve aletli. Doğal sesler, taş, tahta, demir, şimşek, rüzgâr gibi. Aletli sesler de Rebâb, Dutâr, Setâr, Çartâr, Şeştâr, Kôz, Berbat, Çeng, Kemânçe, Sentûr, Argânûn, Surnây ve Kernây sesleri gibidir.

²² İnanetullah Herevî'nin *Tuhfetü'l-edvâr*'ında "Rûy-i Irak" ve Nesîmî'nin *Nesîm-i Tarab*'ında "Rûy-i Muhalif" kaydedilmiştir, (Nesîmî, 2006: 113).

²³ Bu şube, Zâvûlî, Zâvûl ve Zâbûl şekillerinde kaydedilmiştir (Merâgî, 1991: 309; Gaznevî, 1967: 44).

²⁴ Mantıkçılar Aristo mantığına dayanarak ve bazı tefsirciler de Kurân-i Kerim'e, (Hacc, 183. Ayet) istinat ederek, insan dahil olmak üzere kâinatın tüm mevcutlarının Allah'a secde ve ibadet ettiklerinden dolayı aynı derece ve mertebeye olduklarını kanaat ederek insan ve hayvanlar arasında nutk yani idrak-i külliyat açısından olan farklılık dolayısıyla insan için Hayvan-i Nâtik tabiri kullanılmıştır.

Bu konuları tafsili bir şekilde izah etmeye zaruret görülmemiştir. Zira bizim burada amacımız, bu güzel ilmi öğretmek değil tanıtırmaktır. Nedense ki akıl ve zeka sahipleri, anlayış ve şuur erbabı, bu gibi makbul sanatlar ile mesnuu idrak eder marifet sahibi olurlar.

Velhasıl o ki iki cisim bir birine çarpıştıklarında o iki cismin arasından hava hızlıca harekete gelir dalgalar oluşturur. Bu dalgalar da kulağa ulaşır ve işitme kuvvesi onu kabul eder, tıpkı bu ayetin mazmunu gibi:

{huve-llezî enşe-ekum ve ce'ale lekumu-ssem'a vel-ebşâra vel-ef-idete kalîlen mâ teşkurûn.}²⁵

[“O, sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”]

Bu kitap, okuyucularının nazarında, erbab-ı marifet ve muvahhitler nezdinde, hoş bulunması ve kusurlarına göz yumulmasını ümit ederiz.

Sonuç

İslam'ın ilime verdiği önemden ve Yunan felsefesinin etkisinden dolayı Kindî, Fârâbî ve Hârezmî gibi İslâmîyet'in ilk çağ âlimleri tarafından ilimlerin sınıflandırması ve ansiklopedik eserlerin yazılmasına başlanıldı. Kutbuddîn Şîrâzî ve Şemseddin Âmulî gibi Orta Çağ bilginlerinin eserleriyle zirveye ulaşan bu çalışmalar, İslâm âleminde altın çağdan sonra başlayan fetret dönemiyle zamanla zayıflamaya ve azalmaya yüz tuttu. 19. yüzyılda İslâm ülkelerinde, tekrardan geçmiş âlimlerin izini takip ederek eserlerin yazılması başlandı. Kaçar devleti adamlarından Muhammed Kasım Sebzevârî de bu dönemin bilginlerinden olarak İslam'ın altın çağında yazılan eserleri kendisine örnek alarak Ansiklopedi mahiyetinde *Takvîmu'l-Mülûk*'unu 1267/1850'de Horasan valisi Şehzade Hesâmü's-saltane Sultan Murad Mirzâ (ö. 1300/1883) adına kaleme almıştır. Sebzevârî, *Takvîmu'l-Mülûk*'unda ilimleri İbn Butlân'ın (ö. 458/1066) *Takvîmü's-sihha*'sında olduğu gibi cetveller biçiminde düzenlemiştir. Yaklaşık yetmiş cetvelden oluşan eserde matematik, astroloji, astronomi, tarih, edebiyat, takvim, mûsikî, tıp gibi birçok ilim işlenmiştir. *Takvîmu'l-Mülûk*'un beşinci cetvelinde mûsikî ilmine yer verilmiştir. Mûsikînin varoluşu ile ilgi meşhur efsanevi kuşu mûsikâr'in (anka, konus) hikâyesini aktaran Sebzevârî, bu gibi rivayetlerin gerçek olmadığını açıklayarak İhvânü's-safâ'nın etkisinde mûsikînin kaynağını filozofların feleklerin seslerinden icât edildiğini yazmıştır. Mûsikî kısmının mukaddimesi mahiyetinde olan bu açıklamalardan sonra temel konular ele alınmıştır. Ses konusu İhvânü's-safâ gibi hayvânî ve gayr-i hayvânî olmak üzere iki çeşide bölünmüştür. Hayvânî sesler ise mantikî (insan) ve gayr-i mantikî (hayvan), gayr-i hayvânî sesler ise akan su sesi gibi doğal sesler ve alet/çalgi (Rebâb, Dutâr, Setâr, Çartâr, Şeştâr, kus, Berbat, Çeng, Kemânçe, Sentûr, ârganûn, Surnây ve Kernây) seslerine bölünmüştür. Mûsikînin insan üzerinde bıraktığı etkisi vurgulanarak Fârâbî, İhvânü's-safâ ve İbn-i Zeyle gibi mûsikînin türlerinden bahsedilmiştir. Sebzevârî, mûsikînin bir çeşidi hastanelerde tedavî amaçla uygulandığını ve kendi çağında artık yasaklandığı bilgisini de aktarmıştır. Bu açıklamalardan sonra meşhur on iki makam konu edinmiştir. Sebzevârî'ye göre her bir makam, tiz ve pest tarafından bulunmak üzere iki şubenin terkibinden meydana gelir. Ayrıca her iki makamın birbiri ile terkibi âvâzeleri oluşturur. Bu durumda, on iki makam ile beraber, 6 âvâze ve 24 şube hâsıl olur.

12 makam: Uşşâk, Nevâ, Bûselik, Râst, Irâk, Isfahân, Küçek, Büzürg, Zengûle, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâzî

6 âvâze: Gevâşt, Gerdâniye, Selmek, Nevruz, Mâye ve Şehnâz.

24 şube: Muberka', Neyrîz, Muhâlif, Rekeb, Hümâyûn, Segâh, 'Aşîrân, Zâbul, Dugâh, Çargâh, Nevrûz-i Hârâ, Nevrûz-i 'Arab, Çargâh, Nişâbürek, Mağlub, Beyâtî, Nühüft, Hisâr, Sabâ, Evc, Muheyyer, Uzzâl, Mâhûr, Nevrûz-i 'Acem.

²⁵ . Mülk Suresi 23. Ayeti. Ayet tercümesi Diyanet İşleri Meali Yeni Tercümesi'nden nakledilmiştir.

Kaynakça | References

- Afşâr, İ. (1996), "Fihrist-vâre-i Mecmûa-yı Nâsirî", *Ferheng-i İran-zemin (29)*, s. 134-143. Tehran: İntişârât-ı Telâye.
- Agâ Büzrg-i Tehrânî (1984). *ez-Zerî'a ilâ tesânifi 's-Şi'a*, c. 20, Beyrut: Dâru'l-advâ.
- Attar, F. (1974). *Mantiku't-tayr*, (thk. Meşkûr, M. C.), Tehran: Kitab-furuşi-i Tehran.
- Bamdad, M. (1992). *Şerh-i Hâl-ı Ricâl-ı İran*, Tehran: İntişârât-ı Zevvar.
- Bigdelî, A. (2016). "Nâme-i Dânişverân-ı Nâsirî", *Dânişnâme-i Zebân ve Edeb-i Fârsî (6)*, s. 386-389. Tehran: Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî.
- Câbir b. Hayyân (1971). *Resâil*, (thk. el-Mezidî, A. F.), Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.
- Cerrâs, H. A. *der beyân-ı Makamat ve Şübeha-yı vey*. Tehran: Meclis Kütüphanesi, nr. 1231.
- Der Marifet-i Müsikî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, nr. 618.
- Ebî'r-Rebî', A. (1416). *Sülûki'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik*, (Thk. Abdulaziz b. Fahad), Riyad: Dâru'l-'aziriyye li'l-neşr.
- el-Âmirî, E. (1967). *el-Î'lâm bi-menâkibi'l-İslâm*, (thk. el-Gurâb, A. A.), Kahire: Dâru'l-asâle li'n-neşr.
- el-Sevidan, N. M. (1982). *et-Tasnif fi'l-mektebâti'l-'Arabîyye*, Riyad: Dâru'l-Merrih.
- Emir Muizzî, M. (1939). *Divân-ı Muizzî*, (thk. İkbâl, A.), Tehran: Kitab-furuşi-i İslâmîyye.
- et-Taberânî, S. (1994). *el-Mu'cemü'l-evsât*, (nşr. Tarık b. İvezullah), Kahire: Dâru'l-haremeyn.
- Fakhoury, H. (2014). *Tarih-i Felsefe der Cihan-ı İslam*. (trc. Ayeti, A.), Tehran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Fârâbî, (1949). *İhsâ'ü'l-'ulûm*, (faz. Osman Emin), Mısır: Dâru'l-fikri'l-Arabî.
- Fârâbî, (1967). *el-Mûsîka'l-kebîr*, (faz. Gattâs, A. ve Hafnî, M.), Kahire: Dâru'l-kitabi'l-Arabî.
- Fârâbî, (1987). *et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde*, (faz. Subhan Halifat), Amman: el-Jamiati'l-Ürduniyye.
- Farmer, H. G. (1956). *Târîhu'l-mûsîka'l-'Arabîyye*, (trc. Nassâr, H.), Kahire: Mektebetu Mısır.
- Fonton, Ch. (1987). *18. Yüzyılda Türk Müziği*, (trc. Behar, C.), İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gaznevî, A. (1967). *Bihcetü'r-ruh*, (nir. Rabino, H. L.), Tehran: Bünyâd-ı Ferheng.
- Harezmî, M (1898). *Mefâtihu'l-Ulûm*, (thk. el-Ebyârî, İ.), Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî.
- Hidayet, R. (2009). *Riyâzy'l-ârifîn*, (nşr. Vahidî, R. ve Zârî', S.), Tehran: İntişârât-ı Emir Kebir.
- Hosseini, S. M. T. (2021). "Kitâb-i Fârsî Fi Fenni'l-Elhân Ve 15.Yy Müsikî Nazariyatındaki Yeri Ve Önemi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Hücceti, M. & Münzevi, A. (1975). *Fihrist-i Kitabhâ-yi Hattî-i Kitabhâne-i Melik*, 2. Cilt, Tehran: İntişârât-ı Kitabhane-i Melik.
- Hüseyinî, S. M. T. (2022). *Mûsikî der Cümelü'l-felsefe-i İbnü'l-Hindî*, Tehran: Müessese-i Mirâs-ı Mektub.
- İbn Bihriz (1978). *Hudûdü'l-mantık*, (thk. M. Takî Dânişpejuh), Tehran: Encümen-i Şahensahi-i Felsefe-i İran.
- İbn Butlân, M. (2003). *Takvîmü's-sihha*, (trc. 12.yy), (thk. Yusifi, G.), Tehran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- İbn Furay'un (2007). *Kitâbü Cevâmî 'i'l-'ulûm*, (nşr. el-Cenâbî, K.), Kahire: el-Mektebeti's-sekâfeti'd-dîniyye.
- İbn Hallikân, (1977). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (thk. el-Mürâşî, M. A.). Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî.
- İbn Hazm, A. (1980-1983), *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî*, (nşr. Abbas, İ.), Beyrut: el-Müesseti'l-Arabîyye li'd-derâsât ve'n-neşr.
- İbn Receb el-Hanbelî (2003), "Fazlü 'ilmi's-Selef 'alâ 'ilmi'l-halef", *Mecmu' Resâil İbn Receb*, (thk. el-Halvânî, T.), Kahire: el-Fârûku'l-hadîse li't-tibâ'ati ve'n-neşr.

- İbn Sina, (1984). *Mantkû'l-meşrikayn*, Ghom: Kitabhâne-i Ayetullah Meraşî-i Necefi
- İbn Tumert, (1999). *Kenzü'l-Ulum ve'd-dürri'l-manzum fi hakaiki ilmi's-şeria*, (thk. el-Bahiri, İ.) Kahire: Dâru'l-âfâki'l-Arabîyye.
- İbnü'l-Mukaffa (1978). *Kitâbü'l-Mantuk*, (thk. M. Takî Dânişpejuh), Tehran: Encümen-i Şahensahi-i Felsefe-i İnan.
- İbnü'n-Nedîm (1978). *el-Fihrist fi ahbâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'i kütübihim*, Beyrut: Dâru'l-ma'rifet.
- İhvânü's-Safâ (1984). *Resâli İhvânü's-Safâ*, (nşr. el-Bustânî, B.), Ghom: Mektebü'l-'alâmi'l-islâmî.
- Kâşî, H. (1992). "Kenzü't-tuhaf", *Se Resâle-i Farsî der Mûsikî*, (thk. Taki Bineş), Tehran: Merkez-i Neşri Dânişgâhî.
- Kevkebi, N. (2002). "Risâle-i Mûsikî", *Se Risâle-i Mûsikî-i Kadim-i İnan*, (haz. Sabitzade, M.), Tehran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî.
- Kindî, Y. (1962). *Mulhak li-Kitâb el-Müellefâtî'l-Kindî el-Mûsikîyye*, (haz. Yusuf, Z.), Bağdad: Matba'ati Şefik.
- Kindî, Y. (1965). *Risâle fi'l-luhûni ve'n-nağam*, (haz. Yusuf, Z.). Bağdad:
- Kirmânî, M. T., *Hulasatu'l-ulûm*, Tehran: Milli kütüphane, nr. 1621.
- Şirâzî, K. (2009). *Risâle-i Mûsikî Dürretü't-tâc li-gurreti'd-dibâc*, (thk. Nasrullah Nasihpur), Tahran: Ferhengistân-i Hüner.
- Şirâzî, K. (1990). *Dürretü't-tâc*, (haz. Mişkat, M.), Tehran: İntişârât-ı Hikmet.
- Macid Fahri. (1974). *Tarih el-felsefetü'l-İslâmîyye*, Beyrut: Dârü'n-neşr.
- Merâgî, A. (1991). *Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr*, (thk. Takî Bînîş), Tehran: Merkez-i Neşri Dânişgâhî.
- Merâgî, A. (2009). *Câmiu'l-elhân*. (haz. Hazrâyî, B.). Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.
- Mesud Mirza, Z. (1989). *Sergozaşt-i Mesudî*, (haz. Hadivcem, H.), Tehran: İntişârât-ı Esâtir.
- Mir Ali, M. A. (2010). "Taksimbendî-i Ulum der Endişe-i Gazzali", *Marifet (157)*, 139-152. Qom: Müessese-i Amuzişi ve Pejuhişi-i İmam Humeyni.
- Muhakkik, M. (1991). "Taksimbendî-i Ulûm ez Nazar-i Dânişmendân-ı İslâmî", *Rehyâft (1)*, 46-55.
- Nesîmî, (2006). *Nesîm-i Tarab*, (thk. Purcevadî, A. H.), Tehran, Ferhengistan-i Hüner.
- Öztuna, Y. (2000). *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Risâle-i Mûsikî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1613.
- Sadrî, M. (2010), "Kurrâsetü'l-mu'a", *Kitab-ı Mâh-ı Tarih ve Coğrafya (152)*, s. 112-117. Tehran: Hâne-i Kitab.
- Sebbevârî, M. K. *Takvîmu'l-Mülûk*, Tehran: Melik Kütüphanesi, nr. 3350.
- Şirvânî, F. (2010). "el-Mecelle fi'l-mûsikî", *Nâme-i Bahâristân (2)*. (thk. Hüseyini, S.M.T.), Tehran: İntişârât-ı Kitabhâne-i Meclis.
- Herevî, İ. (2010). "Tuhfetü'l-edvâr", *Nâme-i Bahâristân (2)*. (thk. Hüseyini, S.M.T.), Tehran: İntişârât-ı Kitabhâne-i Meclis.
- Tûsî, N. (1985). *Telhîsü'l-Muhassal ve Aksâmü'l-hikme*, (thk. Nûrânî, A.) Beyrut: Dâru'l-advâ.
- Safedî, S. (1991), *Risâle fi 'ilmi'l-mûsikâ*, (nşr. Diyâb, A. & Gattâs, A. H.), Kahire.
- Urmevî, S. (2001). *Kitâbü'l-Edvâr ve Trcüme-i Fârsî*, (thk. Rüstemi, A.), Tehran: Müessese-i Mirâs-ı Mektûb.
- Bedri Dilşâd. *Murâdnâme*. Ankara: Milli Kütüphanesi, nr. FB 470.
- Kırşehirli, Y. (2014). *Risâle-i Mûsikî*, (haz. Sezikli, U.), Ankara: T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.

Yusifi Akdam, R. (2021), “Teknolojihâ-yı cedîd ve degergûnî-i manâyî-i ilm ve sanat der devre-i Kaçar”, *Tarih-i İlm (19)*, 183-222.

Uygun, M. N. (1990). Kadızâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lâdikî, M. *Zeynü'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3655.

Structured Abstract

Due to the importance Islam attaches to science and the influence of Greek philosophy, the classification of sciences and the writing of encyclopedic works were started by early Islamic scholars such as Kindi, Farabi and Hawrazmi. These studies, which reached their peak with the works of medieval scholars such as Qutb al-din Shirazi and Shams al-din Amuli, began to weaken and decrease over time with the interregnum period that started after the golden age in the Islamic world.

In the 19th century, Islamic countries began to question the reasons for staying behind with the effect of their contact with the West. While some scholars of the period suggested taking the example of the west and imitating it, some scholars emphasized that one of the most important reasons for this backwardness was the break from their own past and recommended that studies be carried out by following the traces of previous scholars. One of the Qajar statesmen, Muhammad Qasim Sabzavari, as one of the scholars of this period, took the works written in the golden age of Islam as an example and wrote *Taqvim al-Muluk* in the name of Khorasan governor Shahzade Hesam al-Saltane Sultan Murad Mirza as an encyclopedia in 1267/1850.

Sabzavari organized the sciences in his *Taqvim al-Muluk* in tablus as in Ibn Butlan's *Taqvim al-Sihha*. Many sciences such as mathematics, astrology, astronomy, history, literature, calendar, music and medicine were studied in the work, which consists of approximately seventy tables. The science of music is included in the fifth painting of *Taqvim al-Muluk*.

explains the story of the famous legendary musikar (phoenix, Konus) bird about the existence of music. According to the story, a bird named musikar has hundreds of holes in its body or beak. It makes tunes and sounds from each of these holes. The bird, which has a thousand-year lifespan, collects wood for its nest when it's time to die. It burns the wood it collects by flapping its wings rapidly. In the meantime, it lays an egg and throws itself into the fire and burns it to ashes. In this way, a new musikar bird is born from the egg again and continues its thousand-year life until it turns into ashes. It is believed that the word "music" was derived from the name of this legendary bird, with the thought that he invented the tunes. Sabzavari stated that the narration he narrated about the musician was not true and explained that it was the name of an instrument made for the science of music. After these explanations, which are in the nature of the introduction of the music part, the basic issues are discussed.

The subject of sound is divided into two types, such as the animalistic and the non-animal, like Ikhwan al-safa. Animal sounds are logical (human) and non-logical (animal), non-animal sounds are natural sounds such as running water and instruments/instruments rebab, dutar, setar, chartar, sheshtar, kus, berbat, chang, kamanche, santur, arganun, surnay and karnay).

By emphasizing the effect of music on people, genres of music such as Farabi, Ikhwan al-safa and İbn Zeyle are mentioned. Sabzavari talked about the effects of music on the body and soul and its healing nature and associated it with four elements and ahlat-ı erbea (bile, blood, love and phlegm). After establishing a link between music and medicine, Sabzavari cites two famous stories, one of which is attributed to Farabi, to emphasize the spiritual effect of music.

Sabzavari, under the influence of Farabi, Ikhwanu's-Safa and Ibn-i Zeyle, on the types and types of music, "children's chant", "women's nawhas", "men's songs", "Dylami's tongues", "Iraqis' support". Bends”, “teğanni of camel makers”, music for peace and war, prayers that tribes recited with music in their places of worship. One of these types of music is the type of music used for treatment in hospitals. According to Sabzavari's statement, this type of music was banned in his time.

After these explanations, twelve famous maqams were the subject. According to Sabzavari, each makam consists of the combination of two shubes, the treble and the low side. In addition, the combination of both maqams with each other creates avazes. In this case, together with twelve maqams, 6 avaze and 24 shubes are formed.

12 maqams: Uşşak maqam Zabul and Evc shubelerin; Nevruz-i Hara ve Mahur; Buselik maqam 'Ashiran and Saba, Rast maqam Muberka' and Çargah; İraqi authority Dissident and Defeated; İsfahan maqam Neyriz and Nishaburek; Rekeb ve Beyati, the maqam of the small; Humayun and Nahuft, the office of Bozorg; Zangule makam chargah and Uzzal; Rehavi maqam Nevruz-i 'Arab and Nevruz-i 'Acem; Huseyni maqam Dugah and Muheyyer; The Hijazi maqam is composed of the Segah and Hisar shubes.

6 avaz: gavasht avaz are from hijaz and nava makams; gerdaniye avaz from rast and uşşak authorities; salmek preacher from ısfahan and zangule authorities; from the authorities of buselik and hosseini, the nevruz avaz; maye horn consists of kuchak and ıraqi makams, and shahnaz avaz consists of bozorg and ruhavi makams.

24 shubes: muberka', neyriz, muhalif, rekeb, humayun, segah, 'ashiran, zabul, dugah, chargah, nevruz-i hara, nevruz-i 'arab, nishaburek, maglub, beyati, nahuft, hisar, saba, evc, muheyyer, uzzal, mahur, nevruz-i 'acem.